

Lenni vagy nem

Trianon_100. Kantáta

Szereplők:

JANOVICS JENŐ színész, rendező, a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója –
basszus

POÓR LILI színész, Janovics szerelme – *szoprán*

SZENTGYÖRGYI ISTVÁN színész – *tenor*

LACZKÓ ARANKA színész – *alt*

Bevezető megjegyzések

A *Trianon-kantáta* Gyöngyösi Levente zeneszerző meghívására és a Pannon Filharmónikusok felkérésére készült, a Trianon-centenárium évében.

Az első világháborút lezáró békeszerződés sokféle megközelítése közül a „színház a színházban” szituáció mutatkozott számunkra a leginkább járható útnak, amennyiben az egykori Hunyadi téri Nemzeti Színházat és legendás direktorát, a színész-rendező, filmproducer Janovics Jenőt (1872–1945) a háborús helyzet a kolozsvári események centrumába helyezte. A történelem nagy színpadán az impériumváltás idején egy színház és annak társulata különös módon főszerepet kapott, legfőképpen pedig az a Janovics Jenő, akinek a nevéhez az erdélyi színháztudomány modern fordulata és a nemzetközi filmvilágban is ismertté vált erdélyi némafilm-ipar meghonosítása fűződik.

A „makacs” direktor nem hajlandó átadni az 1906-ban megnyitott, még újnak számító Fellner és Helmer-féle épületet a román hatóságoknak. A nagyszebeni Kormányzó Tanács számos meghiúsult próbálkozás után arra kényszerül, hogy ultimátum elé állítsa az igazgatót és a társulatot a színház épületének az elhagyására és átadására: a végső dátumot 1919. október 1-re tűzte ki. A kolozsvári királyi rendőrbiztos a feszült helyzet ellenére vagy talán éppen ennek nyomása alatt engedélyezi az utolsó előadás megtartását, amely Shakespeare durván cenzúrázott *Hamletje* volt: a nagymonológból csak az első sor maradt („Lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés”), Fortinbras bevonulását törölték, az előadás a Horatio karjaiban haldokló Hamlet soraival zárult: „*En meghalok, te élsz, győzd meg felőlem / És igaz ügyem felől a kételkedőket.*” Hamletet Janovics Jenő, Ophéliát Poór Lili, Gertrudot Laczkó Aranka, Claudiust Szentgyörgyi István, Horatiót Táray Ferenc alakította.

A szeptember 30-i utolsó *Hamlet*-előadás még éjfél után sem akart befejeződni. Miután a függöny összecsapódott és elült a taps, a nézőteret senki nem akarta elhagyni. Csakhamar „a térről minden kapun át benyomultak a rendőrök, a katonák – tudósít Janovics –, és rekedt szidalmak között, gumibotokkal, puskatussal verték ki a közönséget. Ütötték-verték, kit hol találtak. Sikoltva, egymást taposva menekült, aki tudott, az embertelen támadás elől, de aki el tudta kerülni az ütlegeteket, tetézetten megkapta a téren, ahol a katonák kordonjába ütközött. Azután elcsendesedett minden, a harctéren csupán eltaposott kalapok, szakadt ruhafoszlányok maradtak”.

Az oratórium szövegkönyve a történelmi hűségre törekszik, egyetlen ponton viszont a történet szellemének engedünk a tények ellenében: szövegkönyvünkben Horatio szerepét arra a Szentgyörgyi Istvánra osztjuk, aki a Janovics–Poór házaspár mellett meghatározó szerepet töltött be Kolozsvár színház- és némafilm-történetében. Szentgyörgyi ugyan több Shakespeare-szerepet is játszott, őt mégis a Tiborc-alakítása miatt szokta emlegetni, méltán, a színháztörténetírás, amit az igen jelentős, 1871-es *Bánk bán*-előadásban nyújtott, E. Kovács Gyula és Jászai Mari partnereként.

Figyelemre méltó, hogy a Janovics Jenő – Poór Lili (1886–1962) – Szentgyörgyi István (1842–1931) – Laczkó Aranka (1861–1953) négyes egyik tagja sem erdélyi származású. Janovics Jenő Ungváron született, Kolozsváron teljesedett ki művésze és intézményvezetői karizmája, a mariancsi születésű Poór Lili a budapesti Színművészeti Akadémia elvégzése után jött Kolozsvárra, Laczkó Aranka Kassán született, Szentgyörgyi István meg a Nógrád megyei Diósjenőn jött a világra: ebben az 1919-es, egyedülálló színházi ellenállásban, amelynek a már kis híján egy éve Kolozsváron állomásozó román hadsereg tudott csak véget vetni, mégis mindnyájan, a társulat többi tagjával együtt vettek részt, majd a határok 1920-ban véglegesített átszabása után Kolozsváron maradtak és a Séta téri épületben teljes nincstelenségben új életet kezdő társulat mérvadó művészeiként. (Janovics, Poór és Szentgyörgyi a Házsongárdi temetőben nyugszanak.) Az impériumváltás hőseként tisztelt Janovics élete a kor és a magyar történelem minden ellentmondását, tragikus fordulatát egyetlen sorsba sűrítve mutatja föl, amennyiben a bécsi döntést követően zsidó származására hivatkozva nem helyezik vissza az átmenetileg ismét a magyar társulat otthonává lett kolozsvári Nemzeti Színház direktori székébe, sőt később, az Erdélyben is általánossá váló zsidóüldözések idején feleségével együtt bujkálni kényszerül, és csak csodával határos módon tudják végül elkerülni a megsemmisítő deportálást.

Oratóriumunk Janovics Jenő fönmaradt naplói és *A Hunyadi téri színház* című memoárja alapján azt a társulati ülést idézi föl, amelynek során a direktor meggyőzi a társulat tagjait, hogy ne a menekülés útját válasszák, hanem Kolozsváron folytassák a munkát. Oratóriumunknak már nem lehetett része ugyan, de fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy Janovics ennél is továbbmegy: a Hunyadi téri színház épületét egy különös, mindmáig érvényes jelentéseket visszhangoztató, gondosan megkomponált performansz keretében adja csak föl.

A színház nézőpontjából szemlélt háborús cselekmények egyebek mellett azzal a kérdéssel szembesítenek bennünket, hogy vajon nem a szellemi kultúra jelenti-e igazán otthonunkat? És hogy a létező Trianon-trauma feldolgozását nem éppen a történetünk lehető legárnyaltabb, közösen átélhető elmondása szolgálja-e a leginkább?

A szövegkönyvet Hamlet atyja igazi szellemének, Senkálzky Endrének (1914–2014), a Kolozsvári Állami Magyar Színház egy egész évszázadot megélt, örökös tagjának ajánlom. Történeteit Janovics Jenőről és Poór Liliről, valamint a kilakoltatott társulat tagjairól mindig szeretettel és megrendültséggel adta elő közös próbáink szüneteiben.

I. Hol vagy, Kolozsvár?

JANOVICS

A városban rendkívül nagy az izgalom. Az emberek bezárkóznak, házu-
kat őrzik, nem járnak színházba.

(Hol vagy, Kolozsvár?)

A román csapatok már a szomszédban
vannak. Menekültek tízezrei özönle-
nek a városba és vonulnak át az utcá-
kon. Lerongyolódva, szekérre rakott
holmijukkal mennek Nyugatnak.

(Hol vagy, Kolozsvár?)

Szörnyű izgatottság. Az elcsigázott
menekültek rémhíreket terjesztenek. A
színház tagjai folyton a nyomomban
vannak: „Meneküljünk! Meneküljünk
mind Nagyvárad felé, amíg nem ké-
ső!” Így végül a mai napra, reggel ki-
lenc órára társulati ülést hívtam össze.

II. Menjen föl a fény

VEGYESKAR

Zúg az élet tengerárja... –
Hömpölyög a menekültözön,
Holnapra már romok füstölögnek,
Nem marad egyetlen kő kövön!

Vérzivatar! Kegyetlen Isten!

Még az ég is ránk borul!

Mivé leszünk,

Ha nem leszünk?

Hiába minden:

Zuhan

A hon.

LACZKÓ ARANKA

Mindenünnen félelem szivárog,

Meg sem virradt, sötét kavarog...

POÓR LILI

Ünnepelt színészek voltunk tegnap,

Holnapra már mind hazátlanok...!

SZENTGYÖRGYI ISTVÁN

Tragédiának nézed?

Nézd legott komédiának s mulattatni
fog!

FÉRFIKAR_BASSZUS

Ostoba!

FÉRFIKAR_TENOR

Vagy beépített ügynök?

LACZKÓ ARANKA

Legjobb lesz, ha összepakolok!

NŐI KAR_ALT

Téboly, csőd, anarchia,

Szétesett Monarchia!
Feladom! El innen! Nem küzdök!

VEGYES KAR

Pestre! Pestre!
Ki gondol már a tegnap estre?!
Sötétség árad most Keletről,
Nincs hadsereg, mi védene!

SZENTGYÖRGYI ISTVÁN

Hova menjek? Megőrültetek?!
Na és a múlt? A házsongárdi sírok...?!

FÉRFIKAR

Idenézz: krokodilkönnyekkel sírok!

POÓR LILI

Én Pestről költöztem ide,
Itt lett nevem,
S itt ért utol az első szerelem!

FÉRFIKAR

A részletekre, habár tetszetősek,
Nincs – megbocsáss! – időkeret.
Majd meghallgat a megszálló sereg...

VEGYES KAR

Pestre! Pestre! Megalázva,
Mondd, ki gondol már
A tegnap éjszakára?!

Mennyi színház fénylik ott a körúton,
Tárt karokkal vár a pesti Nemzeti...
Ne tébláboljunk, ahogy itt szokás!
A tett halála az okoskodás.

Üres színház, jeges halált lehel,
A Fellegvárról száll alá a pernye,
Békét ígérnek majd, jogot és elvet,
S kitépik végül riadt anyanyelved.

Meneküljünk, meneküljünk...!

JANOVICS

Testvéreim...! Testvéreim...!

VEGYES KAR

Pestre! Pestre!
Vezess új útra, jó direktorunk!

JANOVICS

Nézzétek ezt a házat, testvéreim!
Tapintsátok a színpad deszkáit,
A mennyezet párhuzamos zsinórajait!
Érintsetek meg az égbe nyúló portálokat
És a bársonyfüggöny szelíd redőit!

És nézzetek föl a világító testek füzérére
A színpad homályán átívelő hídon!
Fény árad ki belőlük minden este,
Ahogy a szó tör fel a Lélekből itt,
És költészetté válik valamennyi indulat
Az ég alatt.

Fényt! Most menjen föl a fény!
Fürödjünk meg benne mind, testvéreim,
A szerteszét zuhant hazában!

Üres nézőtér mered ránk, nézzétek,
Hideg rettegés lapul a felhajtott széksorok között,
De amit a szemnek látni lehetetlen,
Fölhossa azt a nyelv visszhangja, hullámverése, csöndje:
Itt vannak mind velünk, akik valaha voltak s lesznek,
Együtt ringunk, ugyanabban a hajóban,
Leheletünk lelküket lélegzi valamennyi szóban.

Fényt! Most menjen föl a fény!
Fürödjünk meg benne mind, testvéreim:

Valaki néz, nézzétek,
Az óriási nincsből,
A legtitkosabb néző:
A rettenetes Isten.

Testvéreim a hontalan hazában!
Nekem a színház az otthonom, a házam.

Ez a hazám, az országom, a váram.
Az életem.
Lélegzetem.

Én nem megyek.
Én maradok.
Nem adhatok mást, csak mi lényegem.

VEGYES KAR
Valaki néz, nézzétek,
Az óriási nincsenben,
A legtítkosabb néző:
A rettenetes Isten...

SZENTGYÖRGYI ISTVÁN
Itt a kezem, veled maradok.
E színpadon éltem meg annyi életet,
Amit még egyszer át nem élhetek...

POÓR LILI
Ha itt hagylak, én mindent itt hagyok:
Nincs más életem,
Veled maradok.

LACZKÓ ARANKA
Testvéreim a hontalan hazában,
Nekünk a színház az otthonunk, a há-
zunk...

KVARTETT
Ez a hazánk, az országunk, a várunk.
Az életünk.
Lélegzetünk.

VEGYES KAR
Itt a kezünk:
Az életünk,
Lélegzetünk.
Veled maradunk.

III. Sűrű köd, szeptember harminc

FÉRFIKAR
Nagyszeben! Nagyszeben! Kormányzó
Tanács:

Nem tűrve már az ellenszegülést
Megparancsolom, elrendelem
Az azonnali kilakoltatást.
(Az azonnali kilakoltatást.)

Felvonul, felvonul a győztes hadsereg –
A város színháza még ellenáll...!
Vesztetek! Tovább nem tűrhetem!
A társulatot kitelepítem!
(A társulatot kitelepítem!)

Szálljon ki, szálljon ki a *comisar regal*,
az igazgatót élve fogja el!
Ugyan minek képzeli magát!?
A színházad s a házad sem hazád!
(A színházad s a házad sem hazád!)

Kolozsvár! Kolozsvár! Rendőrbiztos úr:
A színészek, e kétes szellemek
Játsszanak egy utolsó komédiát:
Engedélyezem! S aztán menjenek!
(A színházad s a házad sem hazád!)

NŐI KAR
Rendelkezik a kormányzó tanács,
Adjuk át a színházat végre
Hagyjuk el,
Menjünk ki,
Vége,
Az isten szerelmére...

Már nincs színház, Hunyadi tér sincs,
Sűrű köd, szeptember harminc.

VEGYES KAR
A *comisar regal* üzente,
Legyen még egy utolsó *Hamlet*...
Pusztuljon el még egyszer, szépen
A bolond dán királyfi éppen,
Csendben valamiképpen.
Tilos a taps, ováció,
Ha sírni kezd Horatio.

Már nincs színház, Hunyadi tér sincs,
Sűrű köd szeptember harminc.

IV. Lenni vagy nem lenni

OPHELIA_POÓR LILI

oh jaj nekem

hogy amit láttam láttam és viszont

hogy amit látok látom az iszonyt

remélem minden jóra fordul

az embernek túrni kell de én

nem állhatom meg sírás nélkül

nem látjuk soha többé egymást

KIRÁLYNÉ_LACZKÓ ARANKA

egy fűzfa hajlik a patak fölé

szürke lombját visszatükrözi

ahhoz vitte ő tébolyult virágait

egy gonosz ág letört s ő maga is

a síró folyóba zuhant alá

szétterült ruhája mint habléányt

tartotta fenn egy pillanatra

majd víztől elnehezülten

hamar lehúzta szegényt

s ő énekelve elmerült a sárban

HAMLET_JANOVICS JENŐ

hol vagy Horatio?

HORATIO_SZENTGYÖRGYI ISTVÁN

itt kedves úr szolgálatodra

HAMLET_JANOVICS JENŐ

halld Horatio

te éppen olyan férfi vagy amilyenel

szerettem hogy közöm volt valaha

HORATIO_SZENTGYÖRGYI ISTVÁN

oh kedves úr mint a szeretet

kívánja s illik hű tisztünk szerint

HAMLET_JANOVICS JENŐ

te bár szenvedve mindent úgy tettél

mint ki semmit se szenved

férfi vagy ki a sors öklözését

vagy jutalmait egyképp fogadtad

HORATIO_SZENTGYÖRGYI ISTVÁN

felsőleges úr

az égre kényszerítelek

ne halj meg

HAMLET_JANOVICS JENŐ

Fortinbrasra száll az ország

tied Horatio haldokló szavam

te élsz győzd meg felőlem

és igaz ügyemről a kétkedőket

lenni vagy nem lenni

az itt a kérdés

OPHELIA_POÓR LILI

GERTRUD_LACZKÓ ARANKA

HORATIO_SZENTGYÖRGYI ISTVÁN

lenni vagy nem lenni az itt a kérdés

VEGYES KAR

lenni vagy nem lenni az itt a kérdés?

V. Epilógus: Miatyánk ki vagy

ha elhagy szó emlékezet

az égből hulljon ékezet

miatyánk ki vagy

országod jöjjön el ha van

vendég legyen a hontalan

miatyánk ki vagy

de integet az égi más

ne itt legyen feltámadás

miatyánk ki vagy

a kétkedő ha arra jár

legyen egy égi kolozsvár

miatyánk ki vagy

*

HA ERRE JÁRSZ, URAM, HA ERRE
JÖNNÉL,
E KŐHALOM VOLT EGYKORON
MONOSTOR...
HOGY ELLENSÉG? UGYAN, FIAM,
MON OSTOR
CSAPOTT LE RÁ, – S KISEBB A
VÍZÖZÖNNÉL.

FELISMERSZ KÖNNYEDÉN, EGY
GÖDRÖT ÁSOK,
MAJD RAJTAM LESZ A KEZDETEM
S A VÉGEM.
SOKAN VAGYUNK, DE
MEGTALÁL SZ, MINT RÉGEN,
MERT ŐK IS ÉN VAGYOK, S NEM
LESZNEK MÁSOK,

HA ERRE JÁRSZ, URAM, HA ERRE
JÖNNÉL...

*

az árnyékom még követ-e
zuhan az isten köpenye
miatyánk ki vagy

hó hull a mennyég felhőtlen
fogadj el végleg felnőttem
miatyánk ki vagy